

PÁL JÓZSEF

Assisi Szent Ferenc Istendicsérete: fordítás és értelmezés

Assisi Szent Ferenc ritmikus prózája az első olasz nyelven írt jelentős költemény. Különleges szerepe, fontossága éppen ezért nem pusztán vallási, hanem nyelvi-irodalomtörténeti vonatkozása is van. A fordítókat az eredeti szöveg megoldhatatlan, vagy alig megoldható feladat elé állítja, pedig a magyarok közül a legjobban próbálkoztak vele. Babits Mihály, Sík Sándor, Képes Géza, Dsida Jenő mind költőként, mind gondolkodóként kiváló egyéniségek voltak, de mégis valahogy elsiklottak a naphimnusz lényege fölött. Azt, hogy miben van a fordítások – és itt a sok fordítást szinte egy lapra lehet tenni – és az eredeti szöveg közötti különbség, egy metaforával szeretném érzékeltetni. Az eredeti szöveg, mint tudjuk, 1224-ben keletkezett. Maga a mű végtelenül egyszerű, olyan, mint a késő román, vagy kora-gót templomok, ahol a kövek – azaz a szavak – egymás mellé téve, szinte megmunkálás nélkül adnak egy épületet. A fordítók ezzel szemben megcsiszolják, szépítgetik a köveket, a szavakat; jelzőkkel látják el, cizellálják, és így azok már nem a maguk eredetiségében kerülnek a vers-építménybe; így nem Isten, hanem az ember beszél. Ez ebben az esetben – véleményem szerint – elég súlyos hiba, hiszen a naphimnusz lényege, hogy az Isten által megteremtett természeti elem, vagy szó, a maga eredetiségében, „faragatlanságában” kerüljön bele a versbe. Az alkotásban vannak ugyan jelzők – ahogyan erre később részletesen kitérek – de ezeknek a jelentősége egy másik rendszerbe illeszkedik.

Az a fajta „túljelzőzöttség” már inkább mű értelmezése, és nem maga a mű. Előadásomban szeretnék most visszamenni Szent Ferenc vállalkozásához, aminek végtelen egyszerűsége már XIII. századi keletkezésekor – az éppen akkor kialakuló olasz nyelven belül – is feltűnő volt.

A műről általában minden szakkönyv megírja, hogy Szent Ferenc azt egy súlyos lelki krízisben és belső feszültségekben töltött éjszaka után megjelenő nap első sugarainak látványára írta. Ez volt számára az az égi jel, amely bizonyossággal töltötte el saját maga üdvözlésében, és ennek megfelelően egyfajta dicsőítő és hálaéneket írt. Ez a hálaének egyben győzelem a sötétség felett. Az éjszakából a nappalba lépés szimbóluma, úgy mint a mű végén az életből a halálba. Az éjszakából a nappalba jutás képe, a világban lévő harmóniát mutatja, s ez a harmónia a leírtakban is tükröződik.

Az utolsó, a testi halálról szóló részt Ferenc – az irodalomtörténeti hagyomány szerint – közvetlenül halála előtt illesztette a két évvel korábban írottakhoz.

Mondhatjuk, hogy a középkor, mint éjszaka után (a világi létet megvető középkor félt az anyagtól, mint a bűn forrásától és a kárhozat lehetőségétől), Szent Ferenc himnusza egy új hajnal, amely a teremtett világnak az emancipálását is hozza. Nem csak a versben vagyunk tehát tanúi egy új hajnalnak, és nem csak Szent Ferenc saját

Elhangzott 2000. október 30-án a Ferences evangéliumi estéken a szegedi alsóvárosi templomban.

élményeiről kapunk képet. Európa történetében is ekkor kezdett kialakulni egy új hajnal, egy újfajta vallásos érzés, éppen a ferences természetmisztika alapján.

Kövessük végig a művet versszakonként, olaszul, hozzáfűzve a fordítást és egy-egy rövid interpretációt.

- 1 *Altissimu, omnipotente bonignore,
tue so' le laude, la gloria e l'honore
et onne benedictione.*

*Legmagaságosabb [Legfőlségesebb], mindenható jó uram,
teid a dicséretetek, a dicsőség és a tisztelet
és minden áldás.*

A vers az Úr megszólításával kezdődik: *Altissimu*, egyszerűen annyit jelent, hogy a legmagasabb. Mondhatjuk legfőlségesebbnek is, de ekkor már interpretáltuk a szót, hiszen arra létezik egy másik olasz szó (*sublime, sublimissimo*), amit ismert Szent Ferenc is, és használt más kontextusban. Az *altissimo* használatával nem jellemzi, csupán leírja a helyzetet.

Két szónak a jelentését rögtön érdemes megnézni; a középkorban a *gloria* [dicsőség] és az *honore* [tisztelet] szavak speciális tartalommal is rendelkeztek. A *gloria* az értékeesebb, ez vonatkozik az anyagtalanra, csak azt illeti meg, akinek nincs szüksége anyagi jelekre; akiben semmiféle hierarchia nincs, egyszerűen olyan magasban van (*altissimo*), amely nem hasonlítható a hagyományos úr és szolga kapcsolathoz. A *gloria* jelentéstartományába tehát a tisztán spirituális, az anyagtalan világ tartozik. Az *honore* viszont az úr és a vazallus közötti viszonyban általánosan használt megszólítás volt ugyanabban az időszakban. A kapcsolat anyagi és átmeneti jellegére utalt, az *honore*-t el lehetett venni, oda lehetett adni, meg lehetett nyerni illetve el is lehetett veszteni. A *gloria* azonban Isten dicsősége, amely megnyilatkozhat az ember fájdalmaiban, gyötrelmeiben csakúgy, mint e fájdalmak fölött aratott győzelmében – ahogy ez a versben is.

- 2 *Ad te solo, Altissimo, se konfano
et nullu homo ene dignu te mentovare.*

*Csak téged, Legmagasabb, illetnek meg
és senki ember nem méltó téged megnevezni.*

A *konfano* többes szám harmadik személyű igealak, a *fare*, azaz a *tenni* igéből származik. Csak benned találkoznak, vagy inkább működnek együtt ezek a dolgok: a dicséret, a dicsőség és minden áldás (*gloria, honore*).

A *megnevezés* szó itt nem az általánosan használt *menzionare*, hanem a *mentovare*, amelynek latin etimológiája: *mente habere*, annyit tesz, mint *észben tartani*, intellektuálisan birtokolni. Azaz egyik ember sem méltó arra, hogy Istent a maga teljességében az eszében tartsa.

- 3 *Laudato sie, misignore,
cum tucte le tue creature,
spetialmente messor lo frate sole,
lo qual è iorno et allumini noi per loi.*

*Áldott légy, énuram,
minden teremtményeddel együtt
különösen [kiváltképp] a nap testvér úrral [együtt]
aki nappal, és megvilágítasz minket általa.*

A *laudato sie* kifejezés, amellyel itt találkozunk először – szenvedő szerkezet („legyél dicsérve”) – a műben összesen kilencszer fordul elő. Nyolcszor ugyanígy passzív alakban – légy dicsérve, légy áldott – és mindig Istenre vonatkoztatva, a kilencedik említésnél azonban többes szám második személyű cselekvő igeként, és ekkor már a teremtményekhez intézett felszólításként – *dicsérjétek!*

A *frate* – testvér szónál érdemes egy pillanatra megállni. A versben Ferenc a *pater* (apa); *mater* (anya); *frate* (fivér) *sor(a)* (nővér) megszólításokkal illeti a tárgyakat, amelyeknek pusztán ezzel a megszólítással is mély jelentést kölcsönöz: a nyelvtani nemen túlmenően (hímnemű vagy nőnemű főnév jelöli-e az éppen megszólítottat?), egyáltalán nem mindegy, hogy kit/mit nevez fivérnek, nővérnek, anyának, sőt a megszólítások sorrendje sem közömbös.

A *messor* főnév egyik lehetséges etimológiai magyarázata az lehetne, hogy a szó a *mettere* – *tenni, küldeni* igéből származik, eszerint Ferenc a napot, mint Isten küldöttét szólítaná meg. A *messor* azonban nem a *messoból*, hanem a középkorban szokásos címmel való megszólításból, a *messeréből* származik, ezzel ekkor elsősorban a bírókat illették. Felvetődik a kérdés, hogy miért kapja éppen ezt a megszólítást a naptestvér? A késő-antik, és kora-keresztény hagyományban a megszemélyesített nap mint ítélkező lény jelent meg – sőt már a pogány világban is – mint *sol justitiae* – az igazságosztó nap, vagy *helios pantokrator*: ugyanakkor a nap az ítélkező Krisztus szimbóluma. Krisztus december 25-én a *Nappal* születik, s az evangéliumokban ő maga is többször határozza meg önmagát mint világosságot, fényt. Amikor a bíróknak kijáró *messere* kifejezéssel szólítja meg Szent Ferenc a napot, akkor ő feltehetőleg erre a művelődéstörténeti közhelyre utal, amelynek egyébként nagy ikonográfiai hagyománya is van.

Lo qual è iorno – aki *nappal*, aki *fény*. Itt születik meg az a fény, amely majd csak a vers végén fog elsötétülni.

- 4 *Et ellu è bellu e radiante
cum grande splendore,
de te, Altissimo, porta significatione.*

*És ő szép és sugárzó
nagy ragyogással,
terólad, Legmagasabb, hordoz jelentést. [téged fejez ki]*

Fontos itt néhány szó etimológiájának a bemutatása, különösen a *radiante* (sugárzó) és a *splendore* (ragyogás) kifejezések esetében. Figyelemre méltó, hogy a középkorban a mainál pontosabban meghatározták azt, hogy milyen szövegösszefüggésekben lehet ezeket a kifejezéseket használni. Idézhetjük Szent Ferenc halála után ötven évvel született olasz költőnek, Danténak, egyik ide vonatkozó meghatározását: „*Fénynek* (luce, lux) nevezik a világosságot, amennyiben fényforrásban van. *Sugárnak* (raggio) nevezik, amennyiben közegben halad a fényforrás és az első test között, végül pedig *fényességnek* (splendore), amikor e testről visszaverődve, más helyen ragyog fel”

(*Vendégség*, III, 14). A versben a fény kisugárzási központjaként értelemszerűen az Altissimo (Isten) jelenik meg. Az az első test, amellyel e sugárzás találkozik, maga a nap (*sole*), amelyből azután szétsugárzik e fényesség, hogy végül a teremtményekben verődjön vissza (*riflesso*).

A mű eddig a részig viszonylag egyértelműen értelmezhető, ezt követően azonban bizonyos kifejezések belső többértelműsége nagyon megnehezíti munkánkat.

5 *Laudato si, misignore,
per sora luna e le stelle,
in celu l'ài formate clarite et pretiose et belle.*

*Áldott légy, énuram,
hold nővéért és a csillagokért,
az égen formáltad meg őket, fényesnek és értékesnek és szépnek.*

A napról az imént volt szó, ezután a teremtettek teremtőjükhöz való, mondhatni „dinamikus” viszonyulásának a leírása következik. A *per* olasz szó minden teremtettre utaló főnév előtt megismétlődik.

A *pater* és *mater* „szintjéről” most lépünk át a világ ama részébe, amelyet a sora ill. frate kifejezés jellemez. A nap kitüntetett helyzete után a teremtettek láncolatán haladunk végig lefelé. A *laudato sie per* – légy dicsérve szerkezet ezután is állandóan ismétlődik.

Itt jegyzem meg, hogy a naphoz hasonlóan grammatikailag kiemelt helyen lesz a föld anyja is, amely nemcsak *sora*-ként lesz meghatározva, hanem *mater*-ként is, s ez is külön jelentőséggel bír.

Van egy rövid szó ebben a versszakban, amely továbbgondolkodásra kell, hogy indítson minket, ez pedig a *per*. E szó magyarázatánál nagy jelentősége van annak, hogy anyja révén Ferencnek a francia is anyanyelve volt, nem csak az olasz. Ezáltal megfigyelhető bizonyos francia elemek beépülése a himnusz szövegébe.

A *per* szó megfelelő értelmezése kihat az egész műre. Három lehetséges magyarázata van: a *kauzális*, az *alanyi* ill. az *eszköz* alapú interpretáció.

A *kauzális*, azaz okszerű értelmezésben a *per* jelentése, azért, azon okból légy dicsérve, mert megteremtetted a holdat, a csillagokat stb. A *per* tehát: azon oknál fogva illeti Istent a dicséret, mert megteremtette mindezeket.

A másik nyelvtanilag lehetséges felfogás szerint a *per* az utána álló szóra, mint alanyra utal rá, tehát a természet elemei is, csakúgy, mint a költő, dicsérik Istent. Eszerint a *per* alanyi értelmű. Mi dicsérünk téged. (Ebben az esetben a *per* a francia *par* „által” tökéletes megfelelője.)

A harmadik az *eszköz* szemléleti alapú megközelítés, azaz valaminek a segítségével szól a dicséret. Ugyanúgy mint a *per Christum Dominum nostrum* esetében. Ez inkább a határozószó latin értelmére vezethető vissza, Az ő segítségükkel, rajtuk keresztül, őket eszközként felhasználva dicsértessék Isten.

Ez a szócska minden alkalommal a *laudato si misignore per* szerkezetben fordul elő.

E három, kizárólag a *per* szóra vonatkozó elképzelés meghatározza a költői alapállást. Majdnem biztosan állítható azonban, hogy Ferenc mindhárom jelentéssel tisztában volt, s épp így emelte ki, a dicsőítés komplex jellegét ezzel az egyetlen egy szóval. A jelentés e hármassága egységében érthetjük meg igazából a művészi és teológiai üzenetet.

(A *per* jelentéshármasága magyar nyelven fordítással nem adható vissza, csak magyarázattal hívhatjuk fel rá a figyelmet.)

- 6 *Laudato si, misignore, per frate vento
et per aere et nubilo et sereno
et onne tempo,
per lo quale a le tue creature
dai sustentamento.*

*Áldott légy énuram szél fivérünkért
és a levegőért és a felhős és a derűs
és minden időért,
amely által a teremtményeidet
fenntartod (teremtményeidnek életet adsz, táplálsz).*

A *nubilo* itt a felhő szóból ered, de valójában a *sereno*val együtt rossz és jó időt jelent. Az *onne tempo* – az időjárás, ill. az évszakok változására utal, amely fenntartja az életet. A *per lo quale*-szerkezetben (amellyel, amely által) a *per*-nek, mint vonatkozó névmásnak, csak egy, „alacsonyabb” jelentése van, nincs meg benne a fent említett hármaság. A komplex jelentés kizárólag valamely teremtmény és Isten közvetlen kapcsolatára vonatkozik, itt viszont a *per* az idő(járásra) utal, amelyek keresztül (közvetve) a fenntartás folyamata végbemegy. Ez a fogalmi-nyelvtani struktúra ismétlődik majd az éjszakát bevilágító tűzről szóló részben is.

- 7 *Laudato si, misignore, per sor aqua,
la que è multo utile et humile
et pretiose et casta.*

*Áldott légy, énuram, víz nővéreért,
amely nagyon hasznos és alázatos
és értékes és szűzies.*

- 8 *Laudato si, misignore, per frate focu,
per lo quale ennallumini la nocte,
ed ello è bello et iocundo
et robustoso et forte.*

*Áldott légy, énuram, tűz testvéreért,
amellyel bevilágítod az éjszakát,
és ő (tűz) szép és játékos [vidám]
és izmos és erős.*

A *robustoso* a mai olasz nyelven *robusto* lenne, a *-so* végződés azonban a bizalommal való odafordulást, és az individuális jelleget hangsúlyozza.

- 9 *Laudato si, misignore,
per sora nostra matre terra,
la quale ne sustenta et governa
et produce diversi fructi
con coloriti flori et herba.*

*Áldott légy, énuram,
a mi nővérünkért, föld anyánkért,
amely fenntart minket és irányít [vezérel]
és terem különféle gyümölcsöket
színes virágokat és fűveket.*

E versszak főszereplője egyszerre társ (nővér) és teremtő (anya), s vele kapcsolatban jelenik meg először nyelvtani eszközökkel is kifejezve a korporatív ember, a *mi(enk)*, *nostra* szó leírásával. Van azonban a föld anyának még egy ennél rejtettebb grammatikai kiemelése is, erre a kérdésre azonban később fogunk visszatérni.

A minket fönntartó föld anya különböző gyümölcsök felsorolása után, egy valószínűségi cezúra következik, hiszen itt fejeződik be a tárgyi, a teremtett külső világnak az eddig idézett kilenc versszakot általánosan jellemező bemutatása. Most olyan területre lépünk át, amelyben két komponens kap döntően fontos szerepet: az egyik az *amore* [szeretet], a másik pedig a *morte* [halál].

10 *Laudato si, misignore,
per queli ke perdonano per lo tuo amore,
et sostengo infirmitate et tribulatione;*

11 *beati quelli kel sosterrano in pace,
ka da te, Altissimo, sirano incoronati.*

*Áldott légy, énuram,
azokért, akik megbocsájtanak a te szerelmedért,
és elviselnek szerencsétlenséget és üldöztetést;*

*boldogok azok, akik azt békében fogják elviselni,
akik általad, Legmagasabb, lesznek megkoronázva.*

Az *infirmitate* – szerencsétlenség, baj, s lényegében a *tribulatione* is ugyanezt jelenti, azzal a megjegyzéssel, hogy a *tribolosz* tövist jelent, s így a görög eredetű szó jelentéstartományában benne van a Krisztusi szenvedésre való utalás is.

12 *Laudato si, misignore,
per sora nostra morte corporale,
da la quale nullu homo vivente pò skappare.*

*Áldott légy, énuram,
a mi testi halál nővérünkért,
amelytől senki élő ember el nem menekülhet.*

13 *Guai acquelli ke morrano
ne le peccata mortali.*

*Jaj azoknak, akik halálos bűnökben
fognak meghalni.*

- 14 *Beati quelli ke trovarà
ne le tue sanctissime voluntati
ka la morte secunda nol farrà male.*

*Boldogok azok, akiket (a halál) a te
legszentebb akaratodban talál,
akiknek a második halál nem fog ártani.*

(Az utolsó sor elején lévő *ka* más kiadásokban *ke*, ekkor e rész értelme: a második halál nem tud ártani nekik, mivel az első Isten akaratából való volt.)

A második halál értelemszerűen a lélek halálát, a kárhozatot jelenti. A *voluntari* akaratot, vágyat, szándékot egyaránt jelent.

Eddig tehát nyolcszor hallottuk, hogy *laudato* si(e) [légy dicsérve]. A záró versszakban, a kilencedik előfordulásnál azonban már nem szenvedő szerkezetben jön elő e kifejezés, hanem aktív, *laudate* [dicséritek] alakban.

- 15 *Laudate et benedicete misignore
et reingratiate et serviateli
cum grande humilitate.*

*Dicséritek és áldjátok énuramat
és mondjátok neki köszönetet és szolgáljátok őt
nagy alázatossággal.*

Különösen érdekes e vonatkozásban a *serviateli* kifejezés, ami a *servire* – szolgálni igéből ered. A köznapi beszédben ma azt mondanánk: *servitelo*. A Szent Ferenc által használt forma túlzó és hangsúlyos kötőmóddal való erőteljes felszólítás. A *li* [neki, őt] névmás értelemszerűen Istenre vonatkozik. Ezáltal Isten szolgálata nagyobb hangsúlyt kap az ember által történő dicséreténél, áldásánál és köszöneténél, hiszen ez utóbbiakat egyszerű felszólító módú ige fejezi ki.

A vers legvégén elhangzó mondat pedig a jól ismert Szent Ferenc-i üzenetet hordozza, miszerint „A szeretet és a dicséret szolgaság az alázatossággal és alázatosságban”.

*

Eddig tehát a vers szó szerinti értelméről, ill. fordításáról volt szó. A következő rövid elemzésben megpróbálom bemutatni a versben közvetlenül meglévő és első olvasatra is feltárulkozó, evidens „üzeneteket”, majd szeretném néhány érdekességre is felhívni a figyelmet, anélkül természetesen, hogy az elemző bármi olyat is bele akarna magyarázni a szövegbe, ami nincs ott.

A műben alapvetően három nyelvtani személy jelenik meg: a kimondatlan, rejtett *én* (a beszélő), az egyes szám első személyű igealak ugyanakkor *nincs* a versben. Sokszor szerepel viszont a *te* (az Isten), ill az *ő*, amely vonatkozhat valamelyik fivérre, nővérre vagy éppen a halálra. Nem jelenik meg a versben a többes szám első személyű igealak sem (a *mire* csak névmási alakok: *nekünk*, *minket* utalnak), ugyanakkor vannak olyan teremtettek, amelyet *frate*, *sora* vagy egyéb megnevezéssel nem emel ki. Ez utóbbiakra vonatkozik a *ti*. A legutolsó részben a kiemelt és a kevésbé kiemelt természeti elemek és létezők *együttesen*, egymással tökéletes szolidaritásban kezdik Isten dicséretét, ennek nyelvtani formája általában a többes szám második személyű felszólító igealak.

Négy ilyen, pontosabban, mint láttuk, három plusz egy ilyen ige van, valamennyi az utolsó szakaszban: *laudate, benedicete, rengratiate, serviateli*. A versben ötször fordul elő többes szám harmadik személyű igealak, kétszer jelen időben (*perdonano, sontengo*), háromszor jövő időben (*sosterrano, sirano, morrano*), a cselekvő vagy szenvedő alany minden esetben az *emberek*.

Szembetűnő az a tény tehát, hogy bizonyos elemek a négyes rendszer szerint csoportosulnak, más elemek pedig a hármas, ismét mások az ötös szerint. Föltehető a kérdés, hogy vajon kibontható-e ebből a vers szerzőjének valamiféle szándéka, hogy a közvetlen megformáltság szintjén túl, a szavak mélyebb értelmén és elrendezésükön keresztül Ferenc szeretne-e közölni valami többlet jelentést?

A keresztény gondolkodás kezdetén már meglévő elképzelés, amely azután az egész keresztény hagyományon végigvonul, ahogyan ezt Szent Ágoston is nagyon világosan megfogalmazta: „*numerus ternarius ad animam pertinet, quaternarius ad corpus*”, ti. a *hármas* mindig a lélekhez tartozik, a *négyes* pedig testhez. Ilyen például a szentháromság, a bölcsesség három aspektusa vagy a három teológiai erény. Ezekkel szemben áll a négy kardinális erény, a négy évszak, ez utóbbiak a földi léthez tartoznak.

A versben az égi, elvont dolgokra vonatkoztatva általában hármasával jelennek meg a grammatikai és tartalmi szempontból összetartozó kifejezések, gyakran a jelzők. Ilyen hármas csoport a *gloria, honore, omne benedictione*, amely az Atyára vonatkozik, a *bello, radiante, splendore* a napra, a *clarite, pretiose, belle* a holdra. Külön kell szólnunk a föld anyára vonatkozó igékről és főnevekről. Ő egyszerre *sora* és *matre* [anya és nővér], és szemben a többi teremttel őrá nem négy, hanem három ige vonatkozik: *sustenta, governa, produce* [fenntart, irányít, terem], ugyanakkor hármasak az általa létrehozott természeti javak is: *fructi, flori, herba* [gyümölcsök, virágok, füvek]. A földanya mint teremtő női princípium, az Atya „párja” elsősorban anya, s csak tevékenységében, művében válik az emberek „nővérvé”. Ezt a gondolatot erősítik a nyelvtani megfontolások is: a *madre terra* önálló mellérendelő szerkezetté rögült, s mint ilyen egység kapcsolódik össze, második fokon, a *sora* funkcióval. A többi, négyessel jellemzett teremtmény közötti kiemelt helye hasonló a szintén „hármas” napéhoz, aki – *expressis verbis* – a Legmagasabbról hordoz jelentést.

Az égi hármasok mellett ugyanígy felsorolhatjuk az földi négyeseket: a levegő elemhez kapcsolódva, (*aere, nubilo, sereno, omne tempo* [levegő, felhős, derűs, mindenféle idő], a vízre vonatkoztatva, (*acqua, utile, humile. pretiosa, casta* [hasznos, alázatos, értékes, szűzies]. A tűzre pedig a (*fuoco) bello, iocundo, pretiose, forte* [szép, vidám, izmos, erős] négyest használja.

Nyilvánvalóan kitűnik, hogy a versben jelen van az *arché-k* négyese is: a föld, a levegő a víz és a tűz. S ugyanezen szám szerint rendeződik a vers végén az emberek Isten dicsőítésére vonatkozó cselekedete is (*laudate, benedicete, rengratiate, serviateli*), pontosan úgy, ahogyan ezt Szent Ágoston meghatározta.

Az ötös a női kettős és a férfi hármas összege, az ég és föld kapcsolatának nási száma. A szám ugyanakkor Krisztus stigmáit is jelzi, amelyeket Ferenc is megkapott. A műben szereplő öt többes szám harmadik személyű igealak közül négy vonatkozatható Krisztusra, illetve a megpróbáltatásokban őt kereső emberekre. Az igék szövegvörnyezetükben: 1) Isten nevében megbocsátanak, 2) elviselik a szenvedéseket (tövis!), 3) még egyszer, a boldogok békében fogják elviselni a szenvedéseket, 4) végül

Isten által meg lesznek koronázva. Az ötödik így ragozott ige a valószínűleg két évvel később hozzáillesztett részben van, jaj azoknak, akik a bűnben halnak meg.

Néhány szó a vers teréről és idejéről: A tér amelyben a vers játszódik, a létezők láncolata gondolat alapján artikulálódik: az égből indul és a hold, szél, víz, tűz, föld láncolatban ereszkedik lefelé. Ugyanakkor a föld anya kifejezéssel, ill. a föld anyához tarozó – hangsúlyozottan többször szereplő – hármassággal és az áldott, békés halál eszméjének idézésével vissza is emel az égi teremtőhöz. Az út amelyet megteszünk, tehát az Isteni szeretet kiáradása, majd visszakapcsolása, ez a szeretet-körforgás egyfajta *itinerarium mentis*, vagyis az elme útja Istenhez (ahogy Szent Bonaventura használta művének címében ezt a kifejezést). Dologról dologra, pillanatról pillanatra haladunk. Minden látható és láthatatlan az Úr jelentése (*porta significatione*, ahogy a napnál látjuk), még a halál is – amely egyébként az üdvözülés nyitánya.

A mű időben történő mozgása a fény születésétől a halálig vezet. Az (időn kívüli) *Altissimu* után az első költői képben a nap jelenik meg, amint éppen fölkel (è iorno). Az ábrázolt valóságselemek között állandó kapcsolat van; az élet születése, a nappal és az éjszaka alternanciája, az évszakok váltakozása (a jó és rossz idő kapcsán), amely az életet fenntartja, egészen a halálig. Ebben benne foglaltatik az egyén útja a születéstől a halálig, a fény születésétől a (földi fény) halálig, az új és örök fényesség születéséig. A halál az erényes emberek számára, akiket a költő általában megszólít, az üdvözülés küszöbe, nem valamiféle borzalom, amilyenek a középkorban gyakran gondolták és ábrázolták.

Végül néhány szót a poétikai, költészettechnikai oldalról; Szent Ferenc nem az antik retorikusok felkészültségével írta a verset, amely ebből a szempontból rímes (főleg asszonáncokat tartalmazó), ritmikus próza. Érdekessége, hogy a benne foglalt tartalom okán fölötte áll az írásművekre alkalmazott egyik legélesebb irodalomtörténeti különbségtételnek, azaz az adott szöveg próza-e vagy költészet? Az mondhatjuk, hogy Szent Ferenc himnusza a poétikai ellentétek fölé emelkedik. A kimondásra váró szó a maga ősi erejében hangzik fel. Láttuk, vannak tudatosan megszerkesztett elemei, de nem hatalmasodik el benne a megszerkesztettség racionalizmusa, hanem a szavak a maguk teljességében és robusztusságukban jelennek meg. Ugyanúgy nincs oppozícióban a versszerű megformálás és a prózai, mint ahogy nem volt a keresztény atyák idején sem, sőt Isten szavában, az evangéliumban sem tapasztalható az antik retorikából jól ismert megkülönböztetés. A költemény végső soron olyan ritmikus próza, amely fölötte áll azoknak az oppozícióknak és feszültségeknek, amelyek a nyelv különböző stílári rétegei között fönnállnak.

Két kulcsszót szeretnék poétikai szempontból részletesebben is elemezni, a *sublimitast*, és a *humilitast* [fenségesség, alázatosság]. Szent Ferenc művében, mint egyébként Dante *Színjátékában* is, egyszerre van jelen a fenségesség, emelkedettség és az alázatosság, a hétköznapiaság, a végtelen egyszerűség. A cselekvés és a kifejezés, a tartalom és a forma tökéletesen megfelelnek egymásnak. A mindenki számára érthető mű mély titkokat tartalmaz.

Irodalomtörténeti szempontból megemlítjük, hogy pontosan a vers keletkezésének az idején született meg az olasz nyelvű költészet Itáliában, ennek két központja volt, a bolognai egyetem, és II. Frigyes Szicíliai udvara. Ezen „iskolák” közös jellemzője a költői tevékenység formai és tartalmi elemeinek öntudatosodása. Szent Ferenc, majd közel egy évszázaddal később Dante számára az új gondolatnak és érzelmenek leg-

inkább megfelelő forma a szentírás „poétikájából” volt levezethető: a lehető legegyszerűbb módon kifejezni a spirituális valóság legbonyolultabb dolgait. *Sacrae Scripturae sermo humilis*, Isten szavának alázatos énekkel, alacsony nyelven való közlése az evangéliumok sajátja. Az ilyen típusú költészetben a hétköznapi élet egyes elemei mély értelmet kapnak. Az egyszerű dolgokhoz való odafordulás mégis egyben a legfölségebbhez vezető út. Nem véletlen, hogy a pogányok, (főleg a görögök) de még a latinok is, egészen Órigenész koráig lenézték a keresztényeket gyenge nyelvi felkészültségük miatt, amely messze elmaradt a görög és a latin retorika akkori átlagos szintjétől. Krisztus tanítványai éppúgy, mint az apostolok által megszólítottak egyszerű emberek voltak: halászok, vámosok, parasztok, a társadalmi élet megvetettjei, akik kívül álltak mind a „szófacsaró” írástudók, mind a rétorok entellektüel körein. A középkorban ama gondolat alapján, amely szerint nem csak a szavak, hanem maguk a jelentéssel bíró dolgok is „beszélnek”, szokássá vált a kommunikáció szavakon kívüli lehetőségeinek a kihasználása is. Erre Ferencnek különösen jó adottságai voltak, gondoljunk csak arra, hogy Greccióban karácsonykor ő játszatta el először emberekkel és állatokkal Krisztus születésének eseményeit, a betlehemi történetet.

A külső alázatosság – ismétli el sokszor Szent Ágoston – fenséges misztériumot tartalmaz: az akit leköpdöstek, az akit megpofoztak, az akit megostoroztak, az akit töviszel koronáztak, az akit keresztre feszítettek, minden birodalom királya, olvassuk például az *Enarrationes in psalmos 96* zsoltár-elemzésben. „Ille qui stetit ante iudicem, ille qui alapas accepit, ille qui flagellatus est, ille qui consputus est, ille qui spinis coronatus est, ille qui colaphis caesus est, ille qui in ligno suspensus est, ille cui pendent in ligno insultatum est, ille qui in cruce mortuus est, ille qui lancea percussus est, ille qui sepultus est, ipse resurrexit: Dominus regnavit. Saeviant quantum possunt regna; quid sunt factura Regi regnorum, Domino omnium regnorum, Creatori omnium saeculorum?”

Szent Ferenc himnusza nem bonyolult retorikai alakzatokkal, hanem a teremtmények minden fölösleges díszítéstől mentes fölmutatásával fejezte ki azt, miféle kapcsolatban áll Isten a világgal, s mi módon fogható fel *hívásának* egyszerű üzenete.

